

ANDRZEJ DERDZIUK OFMCap

POLSCY TEOLOGOWIE MORALIŚCI XVII WIEKU

W polskiej teologii moralnej XVII należy wyliczyć cztery środowiska uprawiania teologii, które posiadały własną specyfikę podejścia do przedmiotu. Do pierwszej szkoły należeli dominikanie nawiązujący do tradycji św. Tomasza z Akwinu, układający swoje podręczniki w schemacie cnót i uwzględniający problematykę dążenia do doskonałości¹ Najwybitniejszym moralistą z tego kręgu jest Mikołaj z Mościsk (†1632), ponadto wyróżnić trzeba Samuela Wierchońskiego (†1638) znanego jako Samuel z Lublina oraz Ferdynanda Ohm Januszowskiego (†1712). Drugą szkołę stanowili profesorowie Akademii Krakowskiej² Wyróżniali się w tym gronie Adam z Opatowa i Szymon Stanisław Makowski. Jezuici nie stanowili jakiegś wielkiej potęgi, lecz dzięki posiadanym kolegiom rozwijali naukę nie tylko na użytek uczniów kolegiów, ale też upowszechniali swe przemyślenia poprzez pisma polemiczne i homiletyczne³ Do moralistów jezuickich zalicza się Marcin Śmiglecki (†1618), Tomasz Młodzianowski (†1686), Jan Morawski (†1700) i Wojciech Tylkowski (†1695). W nurcie szkotystycznym two-

O. dr ANDRZEJ DERDZIUK OFMCAP – adiunkt Katedry Historii Teologii Moralnej KUL, adres do korespondencji: Krakowskie Przedmieście 42, 20-081 Lublin, e-mail: aderdziu@kul.lublin.pl.

¹ Por. R. Ś w i ę t o c h o w s k i. *Szkolnictwo teologiczne dominikanów*. W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce* (dalej cyt.: *Dzieje*). Red. M. Rechowicz. T. 2 cz. 2. Lublin: TN KUL 1975 s. 220-221.

² Por. M. R e c h o w i c z. *Wydział Teologiczny Akademii Krakowskiej w XVII i XVIII wieku*. W: *Dzieje* t. 2 cz. 2 s. 20-21.

³ Por. L. P i e c h n i k. *Akademie i uczelnie jezuickie*. W: *Dzieje* t. 2 cz. 2 s. 67

rzyli franciszkanie⁴ Marian z Kościana (†1651) i Piotr z Poznania (†1655). W tym też okresie tworzył paulin Grzegorz Terecki (†1659).

I. TEOLOGOWIE DOMINIKAŃSCY

Teologiem mającym najszerzy wpływ na autorów osiemnastowiecznych był dominikanin **Mikołaj Mościcki**. Urodził się w 1559 r. w Mościskach w rodzinie mieszczańskiej. W szesnastym roku życia wstąpił do dominikanów i odbywał studia w Krakowie. Następnie wyjechał na naukę do Bolonii. Po powrocie do kraju był przez jakiś czas duszpasterzem w Krakowie jako opiekun bractw różańcowych i kaznodzieja generalny we Lwowie. Po zdobyciu stopnia bakałarza w studium dominikańskim w Krakowie w 1591 r. oddał się pracy naukowej i w trzy lata później zyskał stopień doktora teologii. Od tego czasu wykładał teologię moralną w Krakowie w studium dominikańskim, którego został regensem. Na prowadzone przez niego rozwiązywanie kazuśów przychodzili studenci Akademii Krakowskiej. Przez kilka lat zajmował się duszpasterstwem sióstr zakonnych, by od 1611 r. powrócić do wykładów z teologii moralnej. Pełnił funkcje egzaminatora duchowieństwa krakowskiego. Zmarł w Krakowie w 1632 r.⁵

W swoich zainteresowaniach łączył problematykę moralną z ascetyką i oprócz dzieł teologicznomoralnych pozostawił traktaty z zakresu ćwiczeń duchownych i pobożności. Szczególną zasługą Mikołaja jest to, że dziełka ascetyczno-dewocyjne pisał po polsku torując tym samym drogę używaniu języka narodowego i tworząc nowe terminy teologiczne. Reprezentując kierunek ascetyczno-mistyczny zastanawiał się nad zagadnieniem modlitwy myślniej i kontemplacyjnej oraz doskonałości. Omawiał też kwestie skrupułów i lęków. Spośród dzieł ascetycznych należy wyliczyć: *Infirmaria chrześcijańska*, *Elementarzyk ćwiczenia duchownego*, *Ars bene vivendi*, *fortiter pugnandi*, *feliciter moriendi* oraz *Akademia pobożności*.

⁴ Por. H. B ł a ż k i c w i c z. *Szkoła franciszkańska*. W: *Dzieje* t. 2 cz. 2 s. 337-338.

⁵ Por. E. O z o r o w s k i. *Mikołaj Mościsk*. W: *Słownik polskich teologów katolickich*. T. 3. Red. H. Wyczawski (dalej cyt.: SPTK) Warszawa: ATK 1982 s. 118-119; A. D z i u b a. *Życie i twórczość Mikołaja Mościsk (1559-1632)*. SThV 19:1981 nr 1 s. 43-63.

Z zakresu teologii moralnej koncentrował się na zagadnieniu spowiedzi i napisał dzieła *Examen approbandorum ad confessiones excipiendas et ad parochias obtinendas*⁶ oraz *Elementa ad s. Confessiones* i *S. Artis poenitentiae tyrocinium*. To pierwsze dzieło stało się wzorcowym wśród licznych podręczników dla nowo wyświęconych kapłanów. Dominikański teolog w układzie dzieła *Elementa ad s. Confessiones* zależny jest od Azpilcuety, w prezentacji uzasadnień opiera się na komentatorach Tomasza: Kajetanie de Vio i B. Medinie⁷ Teologia Mościckiego jest profesjonalna, to znaczy jest przeznaczona dla księży, legalistyczna oraz minimalistyczna i kazuistyczna.

Mościcki w rozstrzygnięciach moralnych był łagodny i uważa się go za probabilistę⁸ Niekiedy przejawiał poglądy rygorystyczne, gdy wymagał powtórzenia spowiedzi, jeśli zapomniało się jakiegoś grzechu. Mościcki ukazywał w swych pracach sakramentalną przemianę człowieka i szeroko omawiał zagadnienia teologii grzechu i pokuty.

Prace tego dominikanina wydał ponownie w Krakowie w 1683 r. jego współbrat zakonny **Ferdynand Januszowski Ohm** pod wspólnym tytułem *Theologia moralis*. Januszowski urodził się w 1639 r. w Ligocie na Śląsku w spolszczonej rodzinie niemieckiej. Po wstąpieniu do dominikanów i złożeniu profesji w 1663 r. studiował w Kolegium św. Tomasza w Rzymie korzystając z fundacji stypendium A. Bzowskiego. W 1671 r. rozpoczął wykłady z filozofii w studium krakowskim, stopniowo też zdobywał stopnie lektora, bakałarza i w 1685 r. stopień doktora. Prowadził też wykłady z teologii w tymże samym studium generalnym dominikanów. Pełnił też funkcje regensa studium w latach 1707-1709. Uczył też w Poznaniu, Sandomierzu i u benedyktynów w Tyńcu. Zmarł w Krakowie w 1712 r.⁹

Zajmował się popularyzacją teologii moralnej opracowanej przez Mikołaja z Mościsk. Zgodnie ze swymi zainteresowaniami łączył filozofię z teologią. Kwestie moralne starał się dostrzegać w ich wymiarze asceptycznym prowadzącym do doskonałości, jednak w konkretnych rozwiązaniach skłaniał się w kierunku prawa. Do wydanego dzieła Mościckiego

⁶ Cracoviae 1621

Por. J. B a j d a. *Teologia moralna (kazuistyczna) w XVII-XVIII wieku*. W: *Dzieje* t. 2 cz. 1 s. 282.

⁸ Por. J. W i c h r o w i c z. *Z historii katolickiej teologii moralnej w Polsce*. W: J. P r y s z m o n t. *Historia teologii moralnej*. Warszawa: ATK 1987 s. 335.

⁹ Por. E. O z o r o w s k i. *Januszowski Ohm Ferdynand*. SPTK t. 2 Warszawa 1982 s. 169.

Theologia moralis in tres libros distincta dodał swoje własne dzieło traktujące o sakramencie małżeństwa *De matrimonio per modum supplementi annexus*. Dzieło to było ambitnie nazwane, ale nie zasługiwało na taką ocenę.

Tenże Januszowski opublikował ponadto pozycje dotyczące sumienia i ślubów zakonnych. *Sententiae morales conscientiae directivae ex variis theologiis, precipue Angelici Doctoris discipulis desumptae et in quattuor libros distinctae*¹⁰ W tym dziele przedstawił on zagadnienie sumienia, Dekalogu oraz cnót teologicznych wiary, nadziei i miłości. Dołączył również cnotę religijności. W myśl ujęć typu *Institutiones morales* włączył tam też sakramentologię oraz zarys etyki stanowej. Ponadto opracował też *Sententiae tomistae*¹¹ oraz *Sententiae sacre*¹², w których omawia zagadnienia moralne połączone z zagadnieniami dogmatycznymi. Ten drugi podręcznik jest skróceniem pierwszego na użytek kleryków.

Punktem wyjścia jest ukazanie roli sumienia i omówienie systemu probabilizmu. Ujęcie zagadnień w pracach Januszowskiego jest kazuistyczne i legalistyczne. Przykazania mają przeogromny wpływ na życie i wyznaczają jego jakość, nawet cnoty teologiczne ujęte są w formie przykazań. Problematyka modlitwy ukazana jest od strony formalistyczno-rytualnej. W swoich rozstrzygnięciach okazywał się probabiliorystą¹³

Innym dominikaninem był **S. Wierzchoński**, znany jako Samuel z Lublina. Urodził się w Lublinie i w tymże mieście złożył śluby zakonne w klasztorze dominikańskim w 1606. Uczył się w Krakowie i tam zdobył tytuł lektora. Bakalaureat zdobył w Mediolanie w 1622, doktorat zaś z teologii uzyskał w Tuluzie i potwierdził w Rzymie. Najpierw wykładał filozofię w Lublinie, a od 1623 teologię w Poznaniu. W dwa lata później jest już wykładowcą teologii w Krakowie. Pełnił tam też funkcję regensa w latach 1629-1633. Zmarł w Lublinie w 1642¹⁴

Opublikował *Summula casuum omnium pene dubiorum, quo in ministerio poenitentiae accidere solent brevem ac perspicuam continens resolutionem una cum Monitoriis ad formandum cuislibet poenitentis conscientiam*¹⁵

¹⁰ Cracoviae 1687

¹¹ Cracoviae 1696.

¹² Cracoviae [b.r.w].

¹³ Por. W i c h r o w i c z, jw. s. 345-346.

¹⁴ Por. E. O z o r o w s k i. *Samuel Lublina*. SPTK t. 4. Warszawa 1983 s. 17

¹⁵ Coloniae 1631-1635.

Dzieło to liczące dwa tomy ma w sumie 1900 stron. Układ treści obejmuje część I zawierającą „casus circa virtutes et ea quae bona sunt” Część II zaś dotyczy „casus circa vitia et ea quae mala sunt” Obok wyliczenia i omówienia rozlicznych sytuacji Wierzchoński podaje szerokie uzasadnienia i wykład zasad postępowania. W dziełach tego dominikanina zauważa się nacisk na dążenie chrześcijanina do doskonałości, Wierzchoński wskazuje na życie moralne jako na rozwój ducha. Dzieło Wierzchońskiego podobne jest do Mościckiego w łączeniu treści moralnych z ascetycznymi¹⁶ Innym dziełem tego dominikanina było *Compendium dubiorum Vincentii Ferrariensis super librum quatuor contra Gentiles*¹⁷

II. MORALIŚCI Z AKADEMII KRAKOWSKIEJ

W środowisku Akademii Krakowskiej było trzech bardzo liczących się teologów. Pierwszym z nich był **Adam z Opatowa**, zwany też Opatowczykiem lub Opatowskim. Urodził się w 1574 r. w Opatowie. W 1592 r. rozpoczął naukę w Akademii Krakowskiej, gdzie zdobył w 1594 r. bakalaureat, a w 1598 r. został mistrzem sztuk wyzwolonych. Objął wykłady na wydziale sztuk i w 1606 r. został wybrany dziekanem tegoż wydziału. W 1619 r. zdobył doktorat z teologii w rzymskim uniwersytecie La Sapienza. Pełnił funkcję wizytatora szkół w Krakowie. W 1630 r. został wybrany rektorem Akademii i pełnił tę funkcję przez siedem kadencji. Rozwinął działalność naukową uczelni i przyczynił się do rozbudowy pomieszczeń. Był kustoszem biblioteki oraz dziekanem kolegiaty św. Anny, gdzie ufundował sarkofag, w którym umieszczono ciało św. Jana Kantego. Jako spowiednik siostr klarysek pełnił wobec nich posługę ojca duchownego.

Uchodził za wybitnego naukowca i wspaniałego wychowawcę oraz organizatora. Odznaczał się ogromną pracowitością i świętością życia. Jego podręcznik do sakramentologii był tak ceniony, że powstała specjalna fundacja dla zabezpieczenia jego kupna przez biednych studentów. Adam z Opatowa zmarł 4 XI 1647 r. i został pochowany w kolegiacie św. Anny.

¹⁶ Por. B a j d a, jw. s. 282-283.

¹⁷ [B.m.w.] 1637

Na cześć wydarzeń z jego życia i z okazji śmierci powstawały utwory literackie¹⁸

Do najważniejszych jego dzieł należą *Tractatus de sacramentis in genere et specie quibus circa sacramentum poenitentii adiuncti sunt libri duo*¹⁹ oraz *Tractatus theologici ex primae secundae et secunda secundae Summae Thomae*²⁰ Znana jest też jego mowa *Oratio de vitae puritate*²¹ Ks. Greniuk napisał o nim, że jego teologia jest szczytowym osiągnięciem polskiej teologii moralnej XVII wieku²² Sławę jednak zawdzięcza on swoim pracom hagiograficznym. Adam z Opatowa nie wyróżniał teologii moralnej od dogmatycznej. Jest nazbyt przywiązany do metody scholastycznej i porusza tylko niektóre zagadnienia teologicznomoralne, będąc raczej dogmatykiem²³ W jego dziełach brak jest omówienia wielu kwestii teologicznomoralnych. Niewystarczająco są też zinterpretowane moralnie treści zaczerpnięte z Objawienia. Sam Opatowczyk nie uważał się za moralistę, a tylko poruszał kwestie moralne. Dlatego jego dzieła nie są przeładowane treściami prawnymi i wolne od legalizmu. Ujęcia bardziej jurydyczne zauważane są w traktatach sakramentologicznych.

Do znaczniejszych i bardzo popularnych teologów należy zaliczyć **Szymona Stanisława Makowskiego** (†1683). Urodził się w Wielkopolsce jako syn Marcina. Już jako kapłan zapisał się na Akademię Krakowską, gdzie w 1645 r. uzyskał bakalaureat, a w rok później mistrzostwo sztuk wyzwolonych. Był uczniem Adama z Opatowa. Od 1646 r. rozpoczyna wykłady w Akademii i po ośmiu latach wchodzi do Colegium Minus oraz zostaje wykładowcą w seminarium zamkowym. W 1654 r. uzyskał bakalaureat z teologii i rozpoczął prowadzenie wykładów na tym wydziale. Był kanonikiem kolegiat św. Anny i Wszystkich Świętych oraz kaznodzieją katedralnym na Wawelu. Przyjaźnił się z Szymonem Starowolskim i wraz z nim bronił skarbów wawelskich przed oddaniem ich królowi szwedzkiemu w czasie potopu.

¹⁸ Por. E. O z o r o w s k i. *Adam Opatowa*. SPTK t. 1 Warszawa: ATK 1981 s. 32-33.

¹⁹ Cracoviae 1642.

²⁰ Cracoviae 1645.

²¹ Cracoviae 1627

Por. F. G r e n i u k. *Teologia moralna Adama Opatowa*. RTK 23:1976 z. 3 s. 13.

²³ Por. W i c h r o w i c z, jw. s. 336.

Jako dziekan Collegium Maius i następnie rektor Akademii przez 13 kadencji bronił interesów uczelni w zatargu z biskupem A. Trzebickim oraz przeciwstawiał się założeniu przez jezuitów akademii we Lwowie. Uroczystą promocję doktorską odbył w 1681 r. Znany był jako utalentowany pedagog i organizator. Znał język grecki i hebrajski oraz był specjalistą w zakresie humanistyki, patrystyki i egzegezy. Zmarł 1 I 1683 i został pochowany w kolegiacie św. Anny²⁴

Jego dzieła stanowią szczyt dorobku teologicznomoralnego siedemnastego stulecia. W ogłoszonym rok przed śmiercią swoim *Explanatio Decalogi*²⁵ zawarł on wykład teologii moralnej szczegółowej według klucza dziesięciu przykazań. Umieścił też wykład o cnotach i szeroko wykorzystał materiał biblijno-patrystyczny. Koncepcja pracy przemyślana i zwarta wskazuje na pewną odmienność tego autora w ujmowaniu problematyki teologiczno-moralnej. Nauczanie dotyczące przykazań ma silny wydźwięk kazuistyczny. Jednak Makowski nie jest kazuistą w ścisłym sensie, bowiem analizując przypadki moralne stara się na ich przykładzie pokazać, uzasadnić i wyjaśnić zasady i obowiązki moralne. Makowski rozstrzyga kazusy w duchu probabilizmu, jednak nie skłania się w kierunku laksyzmu. Zgadając się ze szkołą dominikańską bardziej zbliża się do rygoryzmu²⁶

Autor wykorzystał metodę naukową Vasqueza i posługiwał się podręcznikiem Busenbauma²⁷ Polskiemu odbiorcy przyswoił też dzieła Trullencha (†1644) oraz opierał się na Sayrusie, Azpilcuetcie, Bonacinie i Azorze. Makowski nie jest zwykłym kompilatorem, lecz twórczym autorem syntezy, w której zawarta jest biblijna wizja życia chrześcijańskiego połączona z hiszpańską metodą wykładu. Inną pracą teologicznomoralną Makowskiego była *Theologia christiana*²⁸ oraz komentarz do II części *Sumy* św. Tomasza pozostawiony w rękopisie. Podobnie w rękopisie pozostał traktat o siedmiu sakramentach. Dzieła Makowskiego znane były w następnym stuleciu i oddziaływały na innych moralistów.

W Krakowie działał też **Sebastian Stryjewicz** (†1681) autor dzieł pozostawionych w rękopisie. Urodził się on w Przemyślu 18 I 1621 r.

²⁴ Por. E. O z o r o w s k i. *Makowski Szymon Stanisław*. SPTK t. 3 s. 42-43.

²⁵ Cracoviae 1682.

²⁶ Por. W i c h r o w i c z, jw. s. 337-338.

²⁷ J. B a j d a. *Teologia moralna (kazuistyczna) w wieku XVII-XVIII. Dzieje* t. 2 cz. 1 s. 287

²⁸ Kraków 1682.

W 1637 r. rozpoczął studia w Akademii Krakowskiej, gdzie uzyskał bakalearat i mistrzostwo sztuk wyzwolonych. Uczył greki, dialektyki, geometrii i astronomii. Pełnił funkcję dziekana Collegium Minus. Święcenia kapłańskie przyjął w 1659 r. i rozpoczął studia w Rzymie, gdzie uzyskał doktorat z teologii w 1663 r. Dyplom nostryfikował w Krakowie dopiero 16 lat potem. Pełnił funkcję bibliotekarza i posła na sejm z ramienia Akademii²⁹ Był wierny wykładowi teologii św. Tomasza odwołując się do jego dzieł i pisząc komentarze.

Obok pomniejszych kwestii teologicznych opartych na II części *Sumy* jest autorem *Cursus theologiae speculativae* oraz *Theologia moralis* pozostawionych w rękopisie. Teologia moralna napisana jest dość zwięźle i ma inny układ niż dzieło Makowskiego. Gdyby nie konflikt Stryjewica z rektorem Akademii, pewnie miałby on większą popularność, gdyż był uważany za bardzo wybitnego teologa.

III. TEOLOGOWIE JEZUICCY

W szkole jezuickiej obok nurtu ściśle teologicznego bardzo znani byli przedstawiciele nurtu ascetyczno-mistycznego. Dwaj z nich K. Drużbicki (†1662) i M. Łęczycki (†1653) byli autorami dzieł cieszących się popularnością w całej Europie i zaliczanych do klasyki duchowości chrześcijańskiej.

Bardzo wybitnym moralistą jezuickim wieku XVII był **Tomasz Młodzianowski** (†1686). Urodził się 21 XII 1622 na Mazowszu. Do jezuitów wstąpił w 1637 r., nowicjat odbywał w Krakowie. Ukończył Seminarium pedagogiczne w Sandomierzu, a filozofię studiował w Kaliszu. Studia teologiczne odbył w Krakowie w latach 1646-1650 i tam też przyjął święcenia kapłańskie w 1648 r. Wykładał retorykę, etykę i logikę w Kaliszu. W 1653 r. wyjechał na misje do Persji. Poprzez Francję dotarł do Sydonu i dojechał do Isfahanu. Po kilku latach z powodu trudności wycofał się. Przed powrotem do Polski zatrzymał się przez jakiś czas w Rzymie. Objął wykłady teologii w Poznaniu, a następnie był instruktorem trzeciej probacji w Jarosławiu i prefektem studiów oraz kaznodzieją w Lublinie. Posługę kaznodziei pełnił też w Poznaniu oraz w Krakowie, gdzie wygłosił kazanie

²⁹ Por. E. O z o r o w s k i. *Stryjewicz Sebastian Fabian*. SPTK t. 4 Warszawa: ATK 1983 s. 218.

podczas sejmiku koronacyjnego króla Jana III Sobieskiego. Wiele lat spędził na dworach możnowładców pełniąc posługę kapelana i kaznodziei. Był też rektorem domu w Poznaniu. Zmarł w klasztorze kanoników w Wolbromiu i pochowany został w jezuickim kościele św. Piotra w Krakowie³⁰

Jest autorem *Praelectiones theologicae* wydawanych w różnych miejscach w latach 1667-1674. Wykłady Młodzianowskiego dotyczyły wielu kwestii z zakresu całej teologii. Z teologii moralnej podejmowały one problematykę czynów ludzkich, *de iure et iustitia*, na temat pokuty jako cnoty i sakramentu oraz grzechu, łaski i cnót teologicznych wiary, nadziei i miłości. Twórczość Młodzianowskiego jest wybitnie scholastyczna, zwracająca uwagę na precyzję pojęć i ich wyjaśnianie³¹ Autor formułuje tezy, które stara się szeroko uzasadnić. Podkreśla wagę spekulacji i niekiedy gubi się w szczegółowych rozważaniach nie dochodząc do syntezy ujmującej całość rozważań. Jezuicki teolog jest przede wszystkim dogmatykiem i nie wyróżnia dyscyplin teologicznych omawiając kwestie moralne przy wywodach spekulatywnych.

Zasługa tego autora, jak stwierdza Greniuk, „polega zasadniczo na przeszczepieniu na rodzimy grunt sposobu uprawiania teologii moralnej na wzór *Institutiones morales*, które okazały się koniecznym etapem w dziejach tej dyscypliny”³² Teologia jego nie miała jednak szerokiego oddźwięku w następnych stuleciach. Bardziej znany był jako kaznodzieja, popularny przez swą obrazowość i zapał oratorski³³

Autorem licznych pozycji był **Wojciech Tylkowski** (†1695). Urodził się na Mazowszu 19 IV 1625 r. Po okresie nauki w Pułtusku u jezuitów wstąpił do tego zakonu w 1645 r. Nowicjat odbywał w Wilnie, a następnie uczył się retoryki i słuchał wykładów z filozofii w Orszy i Połocku. Wkrótce, bo już od 1651 r. do 1655 r. sam wykładał poetykę w Połocku, a następnie retorykę i matematykę w Nieświeżu. Teologię studiował w Poznaniu, a potem na skutek trwającej wojny szwedzkiej wyjechał do Pragi, gdzie ukończył studia i przyjął 30 XII 1657 r. święcenia kapłańskie. Wykładał w kolegium wrocławskim i nyskim. Trzecią probację odbył w Pińsku i po niej w latach 1662-1666 przebywał w Braniewie jako profesor, między innymi teologii moralnej. Przeniesiony do Warszawy wykładał tam filozofię,

³⁰ Por. L. G r z e b i e ń. *Młodzianowski Tomasz*. SPTK t. 3 s. 143-144.

³¹ Por. W i c h r o w i c z, jw s. 340.

³² *Tomasz Młodzianowski teolog moralista*. Lublin: RW KUL 1974 s. 235.

³³ Por. B a j d a, jw. s. 286-287.

matematykę oraz teologię moralną. Podczas swego pobytu w Rzymie w latach 1669-1673 sprawował posługę wielkiego penitencjarza dla Polaków. Po powrocie został regensem Akademii Wileńskiej i wykładał matematykę. Promowano go na mistrza sztuk wyzwolonych. Przez jakiś czas oddawał się funkcjom duszpasterskim jako kapelan i spowiednik na dworach biskupa i możnowładców. W 1684 r. powrócił do nauczania teologii moralnej, które prowadził do swej śmierci 14 I 1695 r.³⁴

Wśród pozostawionych przez niego prac są dzieła z filozofii, prawa kościelnego, ascetyki i teologii. Były też prace z zakresu rolnictwa, sztuki wojennej oraz fizyki, geometrii, matematyki i akustyki. Znał dobrze łacinę, grekę, hebrajski, litewski, włoski, hiszpański, francuski i niemiecki. Nazwany był najuczestniejszym scholastykiem XVII wieku³⁵

Napisał on traktat o grzechu, ale też zajmował się problematyką spowiedzi i kierownictwa duchowego. Spośród jego dzieł warto wyliczyć: *De arte sanctitatis seu virtutibus solidis opusculum*³⁶; *De malo malisque causis et remediis*³⁷; *Jugum grave super omnes filios Adam*³⁸, *Pietas christiana*³⁹ oraz *Złego drzewa owoce, to jest skutki grzechu*⁴⁰ Tylkowski, obdarzony wszechstronnym umysłem, ma problemy z dokonaniem syntezy i pozostaje mało oryginalny. Przybiera pozę mędrca i poucza niekiedy czytelnika w rzeczach banalnych. Podaje jednak zdrowe treści i opisuje je w długich wywodach. Powołuje się na św. Augustyna i Tomasza oraz na jezuickich autorów Sancheza i De Lugo. Przy omawianiu spowiedzi oprócz prezentacji szczegółów techniki wyznania podaje traktat o kierownictwie duchowym. W definicji grzechu ukazuje jego implikacje na życie moralne i odwołuje się do obrazów biblijnych⁴¹

Innym moralistą jezuickim był **Marcin Śmiglecki** (†1618). Urodził się 11 XI 1563 r. we Lwowie. Uczył się w szkole katedralnej, po jej ukończeniu Jan Zamoyski wysłał go do kolegium jezuitów w Pułtusku. Następnie na koszt ordynata udał się do Rzymu, gdzie po roku studiów retoryki wstąpił do jezuitów. Tam też ukończył filozofię i teologię uczęszczając na

³⁴ Por. L. Piechnik. *Tylkowski Wojciech*. SPTK t. 4 s. 358-359.

³⁵ Por. tamże s. 359; Bajda, jw. s. 286.

³⁶ Oliwa 1674.

³⁷ Oliwa 1675.

³⁸ Cracoviae 1668.

³⁹ Cracoviae 1669.

⁴⁰ Warszawa 1689.

⁴¹ Por. Wichrowicz, jw. s. 348-349.

wykłady Suareza i Bellarmina. Dzięki jego zdolnościom skrócono mu lata studiów. Po powrocie do Polski w 1586 wykładał filozofię w Wilnie. Otrzymał zadanie opracowania memoriału dotyczącego jezuickiego „ratio studiorum” Rozpoczął wykłady z teologii i w 1594 r. był promowany na doktora teologii. Przez wiele lat pełnił obowiązki regensów kolegiów jezuickich w Pułtusku, Poznaniu, Kaliszu oraz Krakowie. Ostatnie lata spędził w Kaliszu wykładając filozofię i teologię oraz spowiadając i przewodnicząc rozwiązywaniu kazusów. Prowadził też zaangażowaną działalność polemiczną z innowiercami organizując dysputy i wydając dzieła apologetyczne⁴²

Napisał dziełko o dziesięcinach kościelnych oraz *O lichwie i trzech przedniejszych kontraktach: wyderkowym, czynszowym i Towarzystwa Kupieckiego, nauka krótka*⁴³ Napisał też *Przestrogi do sumienia należące od jednego miłośnika ojczyzny wydane dla informacji potrzebne katolikom na elekcyę zgromadzonym i drugim, którzy liberam vocem mają na trubunatach sejmikach i sejmach*⁴⁴ Jego logika wydawana była na zachodzie Europy w Ingolsztadt i w Oxford. W ocenie lichwy jest dość łagodny, pozwalając na umiarkowany procent⁴⁵

Jan Morawski urodził się w Nurze na Podlasiu 29 XII 1633 r. Do jezuitów wstąpił mając lat osiemnaście i ukończone trzy lata filozofii w Lublinie. Nowicjat odbył w Krakowie i rozpoczął uczenie gramatyki w Kaliszu oraz sam się doksztcał. Z powodu najazdu szwedzkiego wyjechał do Włoch i tam ukończył teologię w latach 1655-1659. Po powrocie do Polski wykładał etykę i matematykę w Kaliszu, a potem logikę, fizykę i metafizykę. Od 1664 rozpoczyna się 14-letni okres wykładania teologii w Poznaniu, podczas którego opracował kilka książek dogmatycznych. Pełnił urzędy rektora w Jarosławiu, Poznaniu i Krakowie. W latach 1680-1682 wykładał teologię moralną w Poznaniu. Umarł w tym mieście 24 VII 1700 r.⁴⁶

Morawski jest autorem dzieł filozoficznych, ascetycznych i teologicznych. Pisał swe dzieła w formie komentarzy do kwestii Sumy św. Tomasza oraz dysput na tematy sakramentów i przykazań oraz grzechów Do dzieł teolo-

⁴² Por. L. Piechnicki. *Śmiglecki Marcin*. SPTK t. 4 s. 306-307

⁴³ Wilno 1596.

⁴⁴ [B.m.w.] 1632.

⁴⁵ Por. W. Chrowicz, *ibid.* s. 333.

⁴⁶ Por. L. Grzebięń. *Morawski Jan h. Dąbrowa*. SPTK t. 3 s. 158.

gicznomoralnych zalicza się *Quaestiones theologicae selectae ad 2-dam 2-dae et ad 3-tiam partem D. Thomae Aquinatis ex praelectionibus*⁴⁷ Opracowanie jest schematycznym wyjaśnianiem poglądów św. Tomasza.

IV AUTORZY FRANCISZKAŃSCY I PAULIŃSCY

Ze szkoły franciszkańskiej w siedemnastym wieku wylicza się dwóch zwolenników szkotyizmu Mariana z Kościana i Piotra z Poznania. **Marian z Kościana** urodził się w rodzinie mieszczańskiej pod koniec XVI wieku. Nowicjat i studia odbył w poznańskim klasztorze bernardynów. W 1624 rozpoczął wykłady teologii w duchu bł. Jana Dunsza Szkota we Lwowie. Po podziale prowincji zamieszkał w Poznaniu, gdzie był definitorem. Zmarł w Poznaniu w 1651 r.⁴⁸ W swoich dziełach ogłaszanych jako kolejne części wielkiego podręcznika wyłożył teologię moralną w duchu szkotyistycznym stając się prekursorem jej ujmowania odrębnie od teologii dogmatycznej⁴⁹ Dzieło to jest zatytułowane *Tabula naufragii seu tractatus speculativus et moralis de poenitentia, de indulgentiis et suffragiis et de censuris ecclesiasticis iuxta doctrinam Jonanis Duns Scoti*⁵⁰; *Aequilibrium iustitiae seu tractatus speculativus et moralis de iure et iustitiae*⁵¹; *Typus verae religionis seu tractatus speculativus et moralis de virtute religionis, de vitiis oppositis religioni, de sacramento Eucharistiae, de fide et vitiis fidei oppositis*⁵²; *Lucernae catholicae seu tractatus speculativus et moralis de sacramentis in communi et in particulari*⁵³ W swoich rozważaniach wyeksponował on zagadnienie cnót.

Piotr z Poznania urodził się ok. 1575 r. i po kilkunastu latach wstąpił do bernardynów w Poznaniu. Studia teologiczne odbył w Krakowie i po święceniach kapłańskich kształcił się w Rzymie, Salamance oraz Alcalá de Henares. Wrócił do Polski jako lektor generalny oraz z dobrze zaopatrzoną biblioteką. W 1605 r. otrzymał nominację na lektora w Poznaniu, a potem przeszedł do Krakowa. Był definitorem i prowincjałem w swojej prowincji.

⁴⁷ Calissii 1681

⁴⁸ Por. H. W y c z a w s k i, *Marian Kościana*. SPTK t. 3 s. 60.

⁴⁹ Por. W i c h r o w i c z, jw. s. 338.

⁵⁰ Moguncja 1636.

⁵¹ Poznań 1641.

⁵² Poznań 1643.

⁵³ Kościan [b.r.w.].

Brał udział w kapitule generalnej w Asyżu i został wybrany radnym generalnym. Umarł 3 X 1655 w Alwerni⁵⁴ Napisał wiele dzieł, wśród nich między innymi *Decisionum totius theologiae speculativae et moralis libri sex*⁵⁵ Pisał też komentarze do dzieł Szkota. Teologię moralną traktował razem z dogmatyczną i nie tyle rozwiązywał kazusy sumienia, co starał się podawać zasady i teoretyczne wyjaśnienia podejmowanych przypadków. Doktrynę moralną przekazał także w postaci bardzo solidnie opracowanych kazań. Był bardziej tradycyjny niż Marian z Kościana⁵⁶

Grzegorz Terecki (†1659), zwany Terecjuszem, urodził się w 1596 w Kaliszu i do zakonu paulinów wstąpił w 1617. Odbawszy studia w kolegium paulińskim przyjął święcenia kapłańskie. Mieszkał na Jasnej Górze, gdzie spełniał posługę kronikarza i lektora teologii moralnej. Podczas oblężenia klasztoru przez Szwedów był na Śląsku i poinformował króla o obronie Jasnej Góry⁵⁷

Napisał swoje *Confessio et instructio idiotae sive modus excipiendi confessiones sacramentales rusticorum puerorum, in peccatis inveteratorum ac ignorantium profectum in vita christiana*⁵⁸, w którym łączył zagadnienia teologicznomoralne z ascetycznymi. Inne dzieło *Directorium spiritualis vitae FF Eremitarum Ordinis S. Pauli Eremitae iuxta constitutiones eiusdem Ordinis conscriptum*⁵⁹ stanowi kompendium wyjaśnień duchowości zakonu paulińskiego i obejmuje szereg wskazań ascetycznych oraz rozstrzygnięć moralnych. Podręczniki Tereckiego są pomocą w dobrym odbyciu spowiedzi i w prowadzeniu życia chrześcijańskiego. Pauliński teolog prowadzi do poznania prawd wiary i obowiązek ich poznawania stawia na pierwszym miejscu. Naśladowanie Jezusa jest środkiem najskuteczniej prowadzącym do doskonałości polegającej na praktykowaniu cnót, zwłaszcza miłości⁶⁰

Teologia moralna wieku siedemnastego była liczącą się dziedziną wiedzy. Polscy moralisiści znali prace zachodnie i umiejętnie z nich korzystali, tworzyli jednak oryginalne syntezy teologii i nie unikali prac monograficznych. Swoich przedstawicieli miały szkoła tomistyczna i szkoty-

⁵⁴ Por. E. O z o r o w s k i. *Piotr z Poznania*. SPTK t. 3 s. 365-366.

⁵⁵ Venetiis 1629.

⁵⁶ Por. W i c h r o w i c z, jw. s. 338-339.

⁵⁷ Por. H. W y c z a w s k i. *Terecjusz Grzegorz*. SPTK t. 4 s. 323.

⁵⁸ Cracoviae 1655.

⁵⁹ Cracoviae 1649.

⁶⁰ Por. W i c h r o w i c z, jw. s. 339.

styczna oraz nowe nurty teologii w postaci *Institutiones morales*. Dostrzega się wyraźne połączenie problematyki moralnej z zagadnieniami ascetyki i mistyki. Najwybitniejsi przedstawiciele polskiej teologii moralnej znani byli także poza granicami Polski.

BIBLIOGRAFIA

- B a j d a J.: Teologia moralna (kazuistyczna) w wieku XVII-XVIII. W: Dzieje teologii katolickiej w Polsce. (Dalej cyt.: Dzieje). Red. M. Rechowicz. T. 2 cz. 2 Lublin TN KUL 1975 s. 287.
- B ł a ż k i e w i c z H.: Szkoła franciszkańska. W: Dzieje t. 2 cz. 2 s. 337-338.
- D z i u b a A. F.: Życie i twórczość Mikołaja z Mościsk (1559-1632). SThV 19:1981 nr 1 s. 43-63.
- G r e n i u k F.: Teologia moralna Adama z Opatowa. RTK 23:1976 z. 3 s. 13.
- G r e n i u k F.: Tomasz Młodzianowski teolog moralista. Lublin: RW KUL 1974 s. 235.
- G r z e b i e ń L.: Młodzianowski Tomasz. W: Słownik polskich teologów katolickich. Red. H. Wyczawski (dalej cyt.: SPTK) t. 3 Warszawa: ATK 1982 s. 143-144.
- G r z e b i e ń L.: Morawski Jan *h. Dąbrowa*. SPTK t. 3 s. 158.
- O z o r o w s k i E.: Adam z Opatowa. SPTK t. 1. Warszawa: ATK 1981 s. 32-33.
- O z o r o w s k i E.: Januszowski Ohm Ferdynand. SPTK t. 2. Warszawa: ATK 1982 s. 169.
- O z o r o w s k i E.: Makowski Szymon Stanisław. SPTK t. 3 s. 42-43.
- O z o r o w s k i E.: Mikołaj z Mościsk. SPTK t. 3 s. 118-119.
- O z o r o w s k i E.: Piotr z Poznania. SPTK t. 3 s. 365-366.
- O z o r o w s k i E.: Samuel z Lublina. SPTK t. 4. Warszawa: ATK 1983 s. 17.
- O z o r o w s k i E.: Stryjewicz Sebastian Fabian. SPTK t. 4 s. 218.
- P i e c h n i k L.: Akademie i uczelnie jezuickie. W: *Dzieje* t. 2 cz. 2 s. 67
- P i e c h n i k L.: Śmiglecki Marcin. SPTK t. 4 s. 306-307.
- P i e c h n i k L.: Tylkowski Wojciech. SPTK t. 4 s. 358-359.
- R e c h o w i c z M.: Wydział Teologiczny Akademii Krakowskiej w XVII i XVIII wieku. W: *Dzieje* t. 2 cz. 2 s. 20-21.
- Ś w i ę t o c h o w s k i R.: Szkolnictwo teologiczne dominikanów. W: *Dzieje* t. 2 cz. 2 s. 220-221.
- W i c h r o w i c z J.: Z historii katolickiej teologii moralnej w Polsce. W: J. P r y s z m o n t. Historia teologii moralnej. Warszawa: ATK 1987 s. 335.
- W y c z a w s k i H.: Marian z Kościana. SPTK t. 3 s. 60.
- W y c z a w s k i H.: Terecjusz Grzegorz. SPTK t. 4 s. 323.

POLISH THEOLOGIANS-MORALISTS IN THE 17TH CENTURY

S u m m a r y

Moral theology in Poland in the 17th century had significant achievements, namely, it had outstanding professors and their textbooks. Science of morals was advanced in the Cracow Academy and in monastery schools. Szymon Makowski and Adam of Opatów belonged to the most prominent moralists from Cracow. Among Dominicans whose works were based on St Thomas' *Summa* Mikołaj of Mościska and Samuel of Lublin should be mentioned. The Jesuit school characterized by a view to pastorate activity was represented by Tomasz Młodzianowski and Wojciech Tylkowski. Franciscans following the authority of John Duns Scotus had two outstanding representatives: Marian Kościan and Piotr of Poznań. Within the discussed range moral theology was held in esteem in Europe and it had considerable achievements as far as development of science is concerned.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: teologia moralna, historia, XVII wiek, dominikanie, jezuici, franciszkanie, paulin, Akademia Krakowska.

Key words: moral theology, history, the 17th century, Dominicans, Jesuits, Franciscans, Paulites, Cracow Academy.